

БЕЛЕТРИСТИКАТА НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ И БЪЛГАРСКАТА НАРОДОПСИХОЛОГИЯ

ЛЮБОМИР ГЕОРГИЕВ

Със своя реалистичен и демократичен характер, с патриотичната си и гражданска насоченост българската художествена литература е най-богат извор за българската народопсихология. Ако в току-що излязлата антология „Народопсихология на българите“ липсват откъси от художествени творби, то причината е в трудността или невъзможността да се представи антологично народоведският и народопсихологическият принос на художествената ни литература. Това би означавало, както пише съставителят, да се включат „цели глави, не, цели романи от Л. Каравелов, Ив. Вазов, А. Страшимиров, Д. Димов, Д. Талев, Ем. Станев и др.“ Художествената литература обаче не е пасивно отражение на народопсихиката. Тя е активен фактор във формирането и развитието на народностно-националния характер, в самоосъзнаването и самовъзпитанието на народа. Нейното въздействие върху народопсихологията проличава особено отчетливо в преломни моменти от историческата съдба на народа, които са време на самопознание за него и които носят промени в народностно-националния характер.

Такова преломно историческо време е Българското възраждане. Българската възрожденска литература не само обрисова народопсихологически портрет на тогавашния българин, не само долавя промените, които се извършват в българската душевност, но целенасочено се стреми да въздейства за нейното изменение, за формиране на нови характерологични черти у нея, каквито изисква идеалът за национално освобождение. Тази двупосочност в художественото претворяване на народопсихологическото отличава най-забележителните творци на Възраждането — от Паисий до Ботев. Тя отчетливо изпъква и в повестите и разказите на големия белетрист на възрожденската ни литература Любен Каравелов.

Едно цялостно изследване на Каравелов като народопсихолог ще ни изправи пред неочаквано богат и разнообразен материал. Това са пътеписните му очерци „Записки за България и за българите“, научни публикации, публицистични статии и фейлетони, повести и разкази и др. Вниманието в настоящата статия ще се насочи към белетристичното творчество на Каравелов, и то от неговия първи, т. нар. московски период (1857—1867). Причината за това предпочитание е в основополагащото значение на този период. В Русия под влияние на революционните демократи, на руската реалистична литература и славистичната наука Каравелов се изгражда мирогледно и творчески. Тук за пръв път се изявяват неговите интереси като фолклорист, етнограф и народопсихолог. В Москва Каравелов написва първите си и някои от най-хубавите си разкази и повести, между които с художествените си достойнства и с народопсихологическото си

проникновение изпъква „Българи от старо време“. Изследването на московския период и конкретно на художественото творчество на Каравелов от това време е предпоставка за навлизане в народопсихологическия аспект на по-късните му творби, както и за цялостното разглеждане на Каравелов като народопсихолог.

* * *

В Русия Л. Каравелов създава една значителна част от белетристичното си творчество: „Войвода“ (1860), „Неда“ (1862), „Сирото семейство“ (1862), „Дончо“ (1864), „Божко“ (1866), „Турски паша“ (1866), „Българи от старо време“ (1867), „Слава“ (отпечатана в 1868 г.). Въпреки тематичните различия анализът на тези разкази и повести разкрива в тях съществуването на единен замисъл и единна идейно-художествена насоченост, които изпъкват на по-високо равнище, когато Каравелов ги събира в „Страници из книги страданий болгарского племени“ (1868). В сборника те естествено се свързват и допълват, за да изградят цялостна и многостранна епическо-художествена картина на българската действителност, за да се постигне цялостно художествено въздействие. Дълбокото идейно-художествено единство на Каравеловото творчество в Русия намира израз и в народопсихологическата му насоченост. Всяка от московските повести носи в себе си и съдържателни шрихи от характерологията на тогавашния българин. Предпоставките и причините за народопсихологическото богатство на тези творби са различни, но от характер, който предопределя естествено му присъствие и поглъщане от художествения смисъл на произведението. Като не забравяме преди всичко патриотичния мотив и стремежа на Каравелов да помогне на своя народ, за да разреши основния въпрос — за националното освобождение от чуждо робство, — тук се намесват и редица други благоприятни обстоятелства, които естествено водят до богато народопсихологическо съдържание. Най-напред това е непосредствената цел на Каравелов да предизвика с художествените си творби интерес сред широката руска общественост към съдбата на българския народ, като я запознае с неговото минало, с трагичното му настояще, с борбата му срещу робството, с неговия бит, нрави и душевност, като разкрие родствеността му с другите славянски народи и преди всичко с руския народ. Най-близкият стремеж на Каравелов е да представи българина на руския читател и това естествено подтиква към народопсихологическо портретуване и анализ. От друга страна, трябва да се посочи активният интерес на Каравелов към фолклора и етнографията, който се формира по това време под въздействието на възходящата славистична наука, на прогресивни руски учени и революционери демократи като Прижов, Котляревски, Худак-ов и др. Не по-малко е значението и на примера, който Каравелов вижда в украинската и руската литература, преди всичко в творчеството на М. Вовчок и Н. В. Гогол, на руския „очерк“. Обективно широкото навлизане на битово-фолклорното и народопсихологичното е улеснено и от жанровата форма, към която Каравелов се насочва за своите белетристични творби, от тяхната поетика. Преобладаващата част от тях спадат към т. нар. „художествено-публицистичен жанр“. При него белетристичното, художествено обективизираното чрез сюжет и образи се съчетава с художественопублицистичното, изразено най-често чрез речта на разказвача. Това разкрива възможности народопсихологичното да се опознава не само чрез белетристично изградените характери и образи, но и чрез размисъла и пряката характеристика от разказвача, който изразява активно отношение към сюжетните събития, към поведението на героите и тяхната съдба и т. н. Всички тези обстоятелства, макар и в различна степен, допринасят за засиленото присъствие на бита, фолклора и народопсих-

хологичното в първите повести и разкази на Каравелов, за да се превърне то в характерна особеност и на по-късните му творби.

За подхода на Каравелов към народопсихологичното определяща роля има изграждането му като революционер демократ, както и философският му мигроглед, който се развива към действена революционна форма на материализма с някои елементи на диалектика. За Каравелов народностният характер е променлива величина въпреки „константното“ у него. Анализът сочи, че той вижда у него наслоения, идващи от вековете, но и способност за развитие и промяна. Когато се насочва към характерологията на българина от последния век на османското робство, Каравелов я разглежда най-напред като резултат от историческата му съдба, от историческите, политическите, социалните, културните, географските и прочее обективни условия, в които той е живял. Ето защо на първо място в московските повести и разкази на Каравелов изпква картината на народните страдания под робство. Този мотив е основен за нашата възрожденска литература въобще (Софроний, Бозвели, Раковски, Друмев и др.). У Каравелов той обаче не само се свързва задължително с идеята за съпротива и национално освобождение, но и със съзнание за трагическото въздействие на робството върху народностния характер. Условията на робството са породили търпимостта и страха, превърнали са ги в поведение с характерологична стойност. Жизненото верую на Танчо Галина отначало е, „че щастлив и честен е онзи човек, който се мъчи и работи“. Първан и Продан („Войвода“) се надяват, че раята вече има известни човешки права, заради което заплащат скъпо. За Каравелов тази характерологична особеност на поробените българин е реалност, която революционерът и патриотът не може да няма предвид, защото нейното преодоляване е цел на революционната практика, но тя не е „физиологическа реалност“. Каравелов се противопоставя категорично на твърденията на „Левант Таймс“, че българският народ по природа е „мирен, тих, работен и *страшлив*“, че той не е създаден за революционен и политически живот. Причината за поведението на някои българи, което дава повод за такива характеристики, не е биологическа, заложена в самата природа на българина, а се корени в системата за потискане на роба, която го е довела до такова състояние. В „Дончо“ Каравелов казва: „Нашите българи много търпят, страшно търпят, търпят дотогава, докога им се не препълни чашата, но ако на тяхното търпение е дошел край, то нека никой не им стои на пътя. Лъжат тия люде, които казват, че българският народ се не надява на своите сили и на своето юначество, а чака да го избавят другите.“ Московските повести като цяло внушават убеждението, че българинът отхвърля робското търпение, за да стигне до лична или колективна съпротива, за да разкрие героичното у себе си. Оттук апотеозът на хайдушкото движение във „Войвода“, „Дончо“ и „На чужд гроб без сълзи плачат“. У Каравелов критиката и отрицанието на пагубните наслоения в народностния характер от робството се съчетават винаги с вяра и утвърждаване на героичното в народната душевност.

Безспорно в народопсихологическия портрет на българина, който Каравелов възсъздава, за него най-важен е процесът на преодоляване на робската примиреност и „страшливост“, пробуждането на героичното и на националното съзнание. Каравелов се насочва обаче към цялостно обхващане на българската характерология, като разкрива зависимостта ѝ от различни детерминанти, които пораждат многоликостта на народната душевност и които правят невъзможно въпреки насилия, потурчвания, липса на държавна самостоятелност и прочее унищожаването на българската народност. В „Страници из книги страдания българскаго племени“ прави впечатление например голямото значение, което Каравелов отделя и на географския фактор, когато разказва за трудолюбието на българина. За Каравелов копривщенецът е трудолюбив, волев, енер-

гичен, защото Копривщица няма плодородна земя. Копривщенци не са потънали в „азиатска бездейтелност“, защото природата ги е принудила да се трудят усилено, за да изкарат прехраната си. Даже надвисналите над Копривщица скали според писателя „приучват човека от ранна младост да се не бои от никакви опасности“.

Когато Каравелов създава образа на българина от последното столетие на многовековното робство, той се опира не само на собствените си наблюдения над съвременната му действителност, на актуалните общественно-политически и граждански изяви на своите съвременници. В стремежа си да долови трайното у българина, да разкрие неговия особен вътрешен свят и онова, което може да подхрани оптимизъм за неговото бъдеще, Каравелов се обръща към фолклора, към всекидневния труд и семеен бит, към народните традиции, обичаи и обреди. Със своята старинност и жизнестойчивост за него те са път към по-трайни пластове на народната душевност. Оттук и типичното за Каравелов — към търсенето на дълбочинното в народопсихологичното той тръгва от фолклорно-битовото. По тази причина обикновено определят Каравелов като битов писател. П. Зарев го нарича „най-битовият ни писател и по съдържание, и по форма“¹. Доколкото това определение днес носи предимно отрицателна окраска, то трябва да се разглежда най-малкото конкретно-исторически. Развитието на националното съзнание през Възраждането пробужда засилен интерес към изучаване на фолклора и бита. Това е тенденция, характерна за всички славянски народности през XIX в., подхранена от развитието на славянската идея и на славистичната наука. Сам Каравелов в Москва най-напред се насочва към фолклористиката и етнографията, публикува народоведски проучвания, народни песни, пословици и др. („Памятники народного быта болгар“, 1861). Известно е също, че Каравелов за нищо друго от възрожденската ни литература не се е изказвал така възторжено, както за сборника на Братя Миладинови „Български народни песни“. За Каравелов фолклорът и битът са извори на българщина, на родолюбие, свидетелство за същностното в народността характер. Затова фолклорът и битът заемат такова място в художественото му творчество. Къде повече, къде по-малко, но те са органичен компонент на Каравеловото повествование. Те естествено го насочват към реализъм и народностност. Каравелов търси различни начини да подчини битово-фолклорното на художественобелетристичен принцип, на художествена структура и ред, различен от този на фолклорната творба, на нелитературното битоописание. Понякога Каравелов се увлича в описания и тълкувания, в цитиране на народни песни, но в редица случаи, както е в „Българи от старо време“, той намира художествена мяра. В повестите и разказите си Каравелов не е етнограф и фолклорист, защото фолклорните и битовите елементи и картини са подчинени, макар и в различна степен, на надредна идейно-художествена цел. Следващите поколения белетристи ще търсят и намерят нови художествени решения, но в исторически план силното битово-фолклорно начало в Каравеловото творчество е положително явление, с което е свързано художественото осъзнаване и израстване на българската литература през Възраждането.

Битово-фолклорното отвежда Каравелов най-пряко към народностнопсихологичното. Писателят е родствено свързан с пресъздавания бит и фолклор. Нему обаче е чужда всякаква идеализация. Каравелов е дълбоко съпричастен и същевременно дистанциран, изразяващ оценъчно и критично отношение към ретроградното, което битът и фолклорът също така носят в себе си. Като революционер демократ, като прогресивна личност той вижда народните добродетели, но и остарялото, дърпащото назад, което възрожденският българин трябва

¹ П. З а р е в. Българска народопсихология и художествена литература. С., 1983, с. 517.

ва да преодолее. Неслучайно редица творби на Каравелов са насочени срещу суеверието, срещу някои демонологични вярвания на народа, които научният материалист Каравелов естествено не може да представи в привлекателна светлина и на които той активно се противопоставя. Тази идейна позиция на Каравелов, при цялото му съзнание, че народните обичаи са „свещени“, че „ако не са били тия обряди и тия глупави обичаи, то гърците отдавна да са ни погърчили“ („Неда“), може и днес да се посочи като пример на някои съвременни писатели, които понякога виждат само едната страна на старината.

Със своята ценност за българската народопсихология сред московските белетристични творби на Каравелов изпъква повестта „Българи от старо време“. Тя е оазис творба във възрожденската ни литература, която най-целенасочено и цялостно, с художествена непосредственост се насочва към корените на националната психология през Възраждането. Днес, когато се стремим да изследваме трайните черти и историческата изменчивост в българската народопсихология, естествено се обръщаме и към героите на Каравелов от „Българи от старо време“. Защото те са от едно старо, но и преломно време, защото носят в себе си вече втвърдени народопсихологически наслоения и в същото време се оказват податливи на изменения, колкото и да остават в старото. Именно този преходен характер на епохата, с която са свързани двамата герои, ги прави толкова значими за всяко изследване на основата, даже на някои архитипални и антропологични предпоставки на съвременната българска народопсихология.

В „Българи от старо време“ Каравелов подхожда към българското, изразено в психология, бит и нрави, не само като състояние, а като исторически изменчиво явление. Тази изменчивост е детерминирана от неговата противоречивост, от неговата двойственост. За Каравелов има българи от старо време и българи от ново време. Но той вижда не само противоречията и приемствеността между поколенията. В самите характери, особено на българите от старо време, с подчертаване на тяхната типичност като изразители на трайни черти от народната душевност, Каравелов открива нещо положително, което ще се предава на поколенията, ще се видоизменя и развива, и нещо консервативно и отмиращо въпреки съпротивата. Именно този подход позволява на писателя да улови трайни народопсихологически черти още в периода, когато се формира народностно-националният характер в началото на Възраждането, да внуши идеята за неговата неизбежна еволюция, с която свързва вярата си в жизнените сили и в бъдещето на българския народ. Оптимизмът на Каравелов за българския народ в „Българи от старо време“ се гради върху реалистичния поглед към характерологично противоречивото, в което той заедно с осмиване и отрицание на назадничавото открива положителни константни черти. Ето защо в „Българи от старо време“ Каравелов е не само изследовател на българската народопсихология. Той е и неин строител, като съчетава критическото и патриотично-утвърждаващото.

В останалите московски повести и разкази на Каравелов народопсихологическите наблюдения обикновено са предадени чрез речта на разказвача и имат формата на целенасочен народоведски анализ. В „Българи от старо време“ също се откриват обособени разсъждения за характерологията на българина, но те не са главното, и преди всичко — те са подчинени на характерите, на художественото изграждане на образите на главните герои. Народопсихологическите наблюдения и характеристики на Каравелов в „Българи от старо време“ произлизат естествено от художествената цялостност на характерите, от реалистичната типизация и индивидуализация на образите. Каравелов не илюстрира предпоставена народопсихологическа теза, а достига народопсихологическото като органичен компонент от правдивостта и богатството на характеристиката, което му придава дълбочина и многостранност. Принципите

на художествено обобщение в „Българи от старо време“ водят писателя до открития, до богатство, надхвърлящо границите на всяка предварителна схема или първоначален замисъл. Без да виждаме в героите цялостна проекция на българското, още повече схващано неисторически, в нея се пресъздават художествено характерни, трайни черти от психологията на българина през първата половина на XIX в., когато се формират съществени особености на българския национален характер, някои от които, макар и модифицирани, продължават да живеят и в ново време. Така например чрез образа на дядо Либен се улавя преходен, но важен етап от формирането на патриотично чувство и съзнание у българина през началния период на Възраждането. По време на хайдушката си младост дядо Либен не прави разлика между турци и българи, бунтува се срещу правителството и помага на Карафейзията. Той не е хайдутин от типа на Дончо или Стоян. Думите на Каравелов за тези „подвизи“ на дядо Либен са тежки, но отговарят на историческата истина. Все пак у дядо Либен съществува привързаност към родното място. Дядо Либен, казва Каравелов, „обичал своето отечество, но не всичкото, а само Копривщица“. Когато кърджалиите и делибашите, с които е дядо Либен, се готвят да плякосат Копривщица, той предизвестява копривщенци да се спасяват. У дядо Либен няма още изградено чувство за „всичкото“ отечество, защото това чувство ще се създава и обогатява постепенно, с развитието на Възраждането. Локалният патриотизъм на героя е нисша, предходна степен на патриотизма на късното Възраждане, но той е предпоставка и за движение към него.

Подобен народопсихологически смисъл има и най-ярката индивидуална особеност в характера и поведението на дядо Либен — неговото „юначество“. Макар да е лишено от героично-патриотичното, в него през комичното намира израз жизнената сила на българина, възможността му за активно, настъпателно отношение към живота. Светът на дядо Либен — това са оръжията, конете, виното. Буен, с чувство за лично достойнство и превъзходство, той е чужд на робската принизеност. Колкото и смешно да е юначеството на дядо Либен, то говори за страни на народностния характер, които подлежат на развитие.

Друго свидетелство за начално, но в движение оформящо се българско народностно и народностно-национално съзнание в „Българи от старо време“ е, че пред героите му се изправя въпросът за българина и другите народи, за българина и „света“. Въпрос, на който ще дават различни отговори поколения след дядо Либен и хаджи Генчо и който постепенно се е превърнал в критерий за национално самочувствие. За героите на „Българи от старо време“ не съществуват исторически предпоставки при отговора на този въпрос. Историческото минало на българския народ не се търси като мотив за патриотично, етноцентрично чувство. Ограничени са представите на старите българи и за други страни и народи. Те са почерпани предимно от пътешествията им из Отоманската империя, из Влашко и Сърбия. От големите европейски народи най-добре познават русите — от руско-турски войни, от контакта си с руските войски. В сравненията, които правят, се намесват също англичаните и французите. Героите на „Българи от старо време“ повече преценяват другите народности, отколкото да търсят мястото си сред тях. Появяват се обаче и въпросите, коя земя е похубава — България или Влашко, кое вино, кое оръжие и т. н. В образа на дядо Либен Каравелов е доловил една от най-характерните черти на българина през годините на турското робство и на Възраждането — възхищението му от Русия, вярата в нейното могъщество, в силата и изобретателността на руския народ, която все по-здраво се свързва с надеждата, че Русия ще спаси българина от робство. На дядо Либен му идва да заплаче от радост, когато успява да докаже, че неговите „московци“ са най-умни и най-изкусни в света, когато сразява в спор „англофила“ хаджи Генчо и „франкофила“ Тончо Славея. По този

начин в образа на дядо Либен се долавя характерна черта от българската душевност, която ще продължава да живее и да се трансформира. Тя заема важно място в характерологията на възрожденския българин и според творчеството на други възрожденски и следосвобожденски писатели.

Како се вижда, Каравелов не извисява в цялост народностно-патриотичното съзнание на своите герои до по-високи съзнателни форми. Той е верен на жизнената и историческата правда. Това обаче не намалява тяхното значение като конкретно-исторически народопсихологически типове. При тях най-силният израз на българското са битът, езикът, нравите, обичаите. Чрез тях писателят долавя и други особености на българската душевност, с по-трайно характерологично значение. Такава особеност например е отношението на българина към религията и нейните служители. По време на турското робство християнската религия е синоним на българщината. Известни са заслугите на редица църковни дейци за националното пробуждане. Въпреки това, и то не само в творбите на писатели атеисти като Каравелов и Ботев, се налага най-често критичното отношение, а свещенослужителите — калугери и попове — обикновено са осмисни. Героните от „Българи от старо време“ се отнасят към църквата и божияте служители като към част от всекидневния практически бит, което изключва религиозния мистицизъм и фанатизъм. Християнската вяра е примесена със суеверия, с остатъци от по-стари езически вярвания. Дядо Либен се смята християнин и държи на християнската си вяра. За него „московците са българи (християни), а турците са турци (мохамедани)“. Като християнин и българин той държи да се причести, но когато поп Генчо му отказва причастие, дядо Либен измъква пищовите в църквата и получава опрошение на греховете си. Много далеч е той и от религиозния аскетизъм. Хаджи Генчо пък най-безцеремонно поправя грешките на полууките попове по време на църковна служба, без да мисли за авторитета им. Той постоянно заплашва поп Ерчо, че ще го разпопи, защото от пиянство чете евангелието като дервишин, а се случва и на погребение да пее като на кръщение. Образите на свещенослужителите и отношението към тях насочват към източниците на атеизма у българина. Безспорно те са предходници на редица комични или изобличителни изображения на свещенослужители у Вазов, у Елин Пелин и у други по-късни български писатели.

Индивидуална черта у дядо Либен, отвеждаща към народностния характер, е преклонението пред красивото и представата му за него. П. Зарев, като изтъква, че народът се самохарактеризира и чрез интелектуално-духовните си прозрения и емоциите, казва: „Не са еднакви и изживявания като естетическите. У българина липсва всякакво влечение към подчертано гротескното — нещо така характерно за източните народи. Неговият естетически идеал е по-близо до този на гръцкия античен човек — той предпочита съвършеното и завършеното във формите си, онова, което носи трайна хармонична красота.“² Преклонението пред красивото и стремежът към него определят в съществена степен поведението на дядо Либен, разбирането му за живота и света. Хубавото обаче той винаги свързва или допълва с друго някакво качество в духа на народните разбираня („здрово и хубаво момиченце“, „хубавичка и разумничка снашица“, „красотата, гиздавината и умът ѝ изведнъж се видят“). Личностната черта на дядо Либен, вероятно отличаваща Каравеловия род,³ се възприема като присъща на българската характерология.

² П. З а р е в. Българска народопсихология и художествена литература. С., 1983, с. 190

³ В своите спомени Ек. Каравелова разказва, че Фердинанд нарекъл Петко Каравелов „древен елин“ заради чувството му за красота. „Той (П. Каравелов — б. м.) се радваше и обичаше всичко здраво, хубаво: жена, дете, мъж, кон, вол, кокошка, петел будеше в него възторг с красотата си. Тая черта на „античен елин“ бе забелязал в него княз Фердинанд, кога Петко за кратко време бе министър и заедно пътуваха за Оборище. Из пътя срещнал една селянка със

Не по-малко значителен като народнопсихологически тип от времето на ранното Възраждане е хаджи Генчо. Макар и в комична светлина, у хаджи Генчо се отразява ученолюбието на българина, отношението му към книгата и образованието. У него се пречупват и други народнопсихологически черти, на които нямаме възможност да се спрем. Хаджи Генчо обаче е бил често намесван в споровете за характерологията на българина, като в неговия образ са виждали предшественик на Алевския Бай Ганьо. Още през 30-те години Малчо Николов открива у дядо Либен „положителни качества, на които по-после стават носители плеядата дейци, строители на нова културна България, а в тесния егоизъм и практицизъм на хаджи Генчо — отвратителните байганьовски прояви“⁴. В днешно време такова становище, но много по-широко аргументирано, поддържа Г. Цанев в статията си „Бай Ганьо и характерологията на българина“⁵. Като подчертава стремежа на хаджи Генчо да се наяде и напише за чужда сметка, Г. Цанев казва: „Ето, тоя келепирджилък е, който свързва двамата герои, отделени близо с половин столетие. Той прави хаджи Генчо родоначалник на байганьовците.“ Г. Цанев прави неизбежната уговорка, че хаджи Генчо не е „същински бай Ганьо, но в някои свои постъпки, а следователно и с някои черти на своя характер, той си прилича твърде много с Алевския герой“. Основание за аналогии между двамата герои безспорно съществува. У бай Ганьо се трансформират някои отрицателни психологическо-нравствени черти, коренът на които е по-дълбоко във времето. Въпреки това може да се спори дали формулировка като „родоначалник“ не установява прекалено пряка генетична връзка между два различни типа характери, със своя социална определеност. Още повече, че, както ще отбележи П. Зарев, на преден план у хаджи Генчо е византийщината с грубите ѝ нрави и инстинкти, докато бай Ганьо отвежда повече към психиката на хитроватия и инициативен левантиец: „... в „Бай Ганьо“ изпъква типичното за друга източна психика, за ориенталска вече буржоазна воля, която не знае прегради и не се задържа у дома или в кафенето“⁶. Близостта между двамата литературни герои, макар частична и условна, още веднъж показва проникателността на Каравеловите народнопсихологически наблюдения.

В характеристиката на дядо Либен и на хаджи Генчо има още редица аспекти, които отвеждат към историческото движение на народността и народностно-националния характер през епохата на Възраждането. При това трябва да се изтъкнат жизнената правдивост, типичността и широтата на народнопсихологическия пласт, които изпъкват при една съпоставка с други художествени и мемоарни творби за Българското възраждане. В тази насока интересен материал в последно време предлага „Видрица“⁷ на поп Минчо Кънчев, която стана известна на българския читател неотдавна и предизвика възторжени отзиви. Нейната начална част разказва също за „българите от старо време“, обхваща историческото време на Каравеловите герои. Със своята жизнена пълнота, с богатата галерия от образи, с правдивостта и с искреността си „Видрица“ при сравнение показва, че в „Българи от старо време“ Каравелов

задената хурка. Каравелов се възхитил от красотата на снагата и лицето ѝ. Князът изпървом помислил, че е женкар. Но когато Каравелов със същото възхищение му посочил чифт добре гледани волове, княза го нарече „античен елин“. Вж. Спомена на Екатерина Каравелова. С., 1984, с. 102.

⁴ М. Николов. Любен Каравелов и неговата повест „Българи от старо време“. — Учи лишен преглед, 1929, кн. 2, с. 25.

⁵ Г. Цанев. Бай Ганьо и характерологията на българина. — В: Проблеми на теорията и историята на литературата. Сборник в чест на акад. П. Зарев. С., 1984, 143—144.

⁶ П. Зарев. Цит. съч., с. 484.

⁷ Поп Минчо Кънчев. Видрица. Спомена, записки, кореспонденция. С., 1983, 726 с.

е достигнал до художествен синтез на богат народопсихологически материал. Паралелите, които естествено се пораждат и налагат, са многобройни. Редица черти най-напред в образа на мемоариста — поп М. Кънчев — отвеждат към дядо Либен. Със своя буен характер, жизнерадост, смелост, с бохемските си наклонности, с любовта си към народните песни той ни напомня дядо Либен. Неговите посещения по селата завършват обикновено с гуляй и песни. Историите, които поп Минчо разказва за прочути разбойници — турци и българи (Балабанджията, Димитър Гешеолу, Гълъб войвода, даскал Йовчо от Стара Загора, който станал хайдутин уж да освобождава България, а с хората си „освобождават България от имот“ и др.), позволяват да обясним младежките години на дядо Либен, когато той печелил и пропилявал своите богатства, като грабил и турци, и българи, когато чувството за народността принадлежност няма онази определеност, която ще промени характера на хайдутството. С не по-малка убедителност „Видрица“ подкрепя и правдивостта на Каравеловите наблюдения върху характера на българската религиозност през Възраждането. Построяването на черквата и килийното училище в Арабаджиево изразява нарастващото народностно самочувствие и самосъзнание. За именуването на черквата заколват за курбан селския бик, но когато завалява дъжд, казаните с курбана се преместват да врат в черквата. Даскал Димитър пък учи учениците да играят хоро в черквата. Когато времето е лошо, даскалът започва да сбира и селското хоро в черквата „... като поведе хорото, та завърти пръчката — и момите запеят“. Черквата като че ли е „културен клуб“, селяните не смятат за грях и курбанът да ври в нея, и хоро да се играе в нея. Тя не толкова ги настройва религиозно-екстазно, колкото им внушава чувство за народностна общност. Някои от поповете пък, за които разказва мемоаристът, са истински събрания на поп Ерчо от Копривщица със слабостта си към виното и ракията, с начина, по който четат евангелието. Религията е повече различителен народностен белег, отколкото отречение от земното, мистична вяра в бога и т. н. Тези и редица други паралели с „Видрица“, които могат да се направят, подкрепят убеждението в жизнената правдивост на народопсихологическата характеристика в „Българи от старо време“. Героите на повестта обобщават в себе си същности, реални черти на българската народопсихология от първата половина на XIX в. Дълбокото проникване в българското, видяно исторически, с положителни и негативни черти, с вяра в способността му за прогресивно развитие, се оказва по-късно пример за Вазов в „Чичовци“, макар неговите българи да са от друго поколение.

Със своите народопсихологически проникновения „Българи от старо време“ не са единичен случай в Каравеловото творчество. Не по-малко значителни в това отношение са и други негови творби. Навсякъде, както в „Българи от старо време“, писателят се стреми да улови характерното в българската народопсихология, да въздейства върху нея в духа на революционно-демократичните си и патриотични идеи. Докоснала се до трайни пластове на народната душевност и бит, Каравеловата повест съхранява и днес своеобразната си красота и непосредственост на въздействие. Дядо Либен и хаджи Генчо са от живите литературни герои за българина.